

Младена Прелић

Етнографски институт САНУ, Београд
Mladena.Preljic@sanu.ac.yu

Етничка егзогамија као фактор конструкције идентитета: пример Срба у Будимпешти и околини*

У раду се говори о српској заједници у Мађарској, на примеру Будимпеште и околине. Нагласак је на једној упадљивој промени, до које је дошло посебно у првој половини прошлог века: заједница је, у погледу склапања мешовитих бракова, од изразито затворене постала изразито отворена. Осим егзактних бројчаних података који илуструју ову појаву, у раду се износе и ставови припадника српске заједнице према етнички егзогамним браковима. Говори се и о томе какве евентуалне последице има склапање великог броја мешовитих бракова по одржавање етничког идентитета. Посебно је истакнуто како се осећају и опредељују, као и како су унутар заједнице прихваћени, потомци из оваквих бракова.

Кључне речи : етничка егзогамија, етнички идентитет, Срби у Мађарској, Срби у Будимпешти и околини.

Српска заједница у Мађарској данас је изразито малобројна група. Према процени српских институција, као што је – на пример – Самоуправа Срба у Мађарској, њих има око 5000, а према попису становника из 1990. године – непуне 3000.¹ Срби у Мађарској данас живе у Будимпешти и

* Текст је резултат пројекта бр. 2157: *Традиционална култура Срба – системи представа, обреда и социјалних институција*, који финансира МНЗЖС РС.

¹ Број припадника националних мањина, који се добија на пописима становника коригује се од стране мањинских организација. Ове корекције се врше због специфичне методологије пописивања, као и због претпоставке да се због историјских услова живота припадници мањине не изјашњавају увек радо као такви. Интересантно је иначе приметити и то да ни друге мањине у данашњој Мађарској нису више бројне. Процентуално, на попису становника, оне једва прелазе 2%. Ако се уваже корекције мањинских институција у вези са бројношћу њихових припадника, онда је заступљеност мањина у укупном

околини, односно уз Дунав – од Ловре до Сентандреје, уз Мориш – од Сегедина до Батање, и по Барањи и Бачкој, где има и таквих насеља у којима живе само по две-три српске породице (Шумберак, Борјад, Вилањ...). Места са српским живљем има четрдесетак,² али се може рећи да се значајнији друштвени живот одвија у оних десетак насеља која имају колико-толико бројну заједницу (бар стотинак особа), школу или наставу на српском језику и / или сталног свештеника (Батања, Ловра, Помаз, Калаз, Деска, Бата, Чип, Сантово, Сегедин, Сентиван, Сентандреја...).

Постојање данашње заједнице Срба у Мађарској представља резултат историјских околности, односно дуготрајних миграција становништва са Балкана у Подунавље. Досељавање српског становништва у различитом интензитету може се пратити још од средњег века, а посебно су га интензивирала турска освајања. Печат овом процесу свакако је дала Велика сеоба из 1690. године, предвођена патријархом Арсенијем III Чарнојевићем. Српски досељеници су се по Угарској расејали у малим групама, већином по селима, али и по градовима, где су током XVIII века успели да се уздигну на друштвеној лествици и да створе специфичну културу, која је од значаја и за културу Срба уопште. То и данас представља темељ позитивног идентитета, односно осећања поноса српске заједнице у Мађарској.³

Срби су преко три столећа живели на територији данашње Мађарске као организована, институционализована, „видљива“ мањина. Током XIX века, међутим, карактерише их упадљива депопулација, као последица ниског наталитета, повратне сеобе и асимилације, па су крај века дочекали као бројно, па и материјално ослабљена група. Пред Први светски рат, на територији данашње Мађарске, број Срба је износио око 26 000. Стварањем нових држава и повлачењем тријанонских граница после рата, становницима српске припадности у новоствореној Мађарској дата је могућност да оптирају за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца (од 1929. године – Југославију). После пресељења више од 60% овог становништва, извршеног почетком двадесетих година XX века, на територији Мађарске остало је тек нешто више од 7 000 Срба и њихов број се од тада полако још више смањује.⁴ Од тада се ова, сада већ сасвим малобројна заједница Срба у Мађарској труди да опстане, али се суочава са опасношћу свог биолошког нестајања.

Срби у Мађарској данас имају статус националне мањине, а права су им, као и осталим таквим групама, гарантована на основу закона донетог

становништву око 10%. И у том случају Мађарска се убраја у ред ретких изузетака међу савременим државама – оних које су у високом проценту етнички хомогене.

² Према евиденцији пописа становника таквих насеља има 39. Српска православна црква, односно Будимска епархија, има 37 живих парохија, мада само 10 свештеника. Српске локалне самоуправе, после доношења Закона о етничким и националним мањинама, који је омогућио такав облик организовања, створене су у 19 места.

³ В. нпр. Младена Прелић, *Срби у селу Ловри у Мађарској током XX века*, Издан, Будимпешта 1995, 23 – 53, као и литературу тамо наведену.

⁴ Исто, 45 – 53.

1993. године.⁵ Као институционализована мањина живе и данас, а најважније од њихових институција су: Српска православна црква (Будимска епархија), Самоуправа Срба у Мађарској, Српски демократски савез, који издаје недељник *Српске народне новине*, школе (укључујући и гимназију у Будимпешти), клубови, библиотеке, културно-уметничка друштва, позориште *Јоаким Вујић* и друге. Срби у Мађарској, са којима сам имала прилике да контактирам и у јавним и у приватним ситуацијама, често наглашавају да себе сматрају подједнако интегралним делом српског народа и лојалним грађанима Мађарске, интегрисаним у друштво у којем живе. Иако је број Срба у Мађарској скоро незнатан и даље се смањује, реч је о једној заједници која је врло динамична и заинтересована за одржавање својих културних посебности.

Срединим деведесетих година прошлог века, кад је обављено ово теренско истраживање,⁶ међу неколико карактеристика ове заједнице, које одмах упадају у очи дошљаку са стране, иде и та да се мешовити бракови склапају у изразито високом проценту. Ово је тим упадљивије због тога што је још почетком 20. века заједница била изразито затворена у овом погледу. До њеног већег отварања дошло је у годинама после Другог светског рата, дакле у последње две-три генерације. О овој промени речито сведоче неки бројчани подаци.

* * *

Према подацима пописа становника из 1990. године, мешовити бракови се у случају српске заједнице у Мађарској склапају у изразито високом проценту (73,42%). Срби су у овом погледу у самом врху, али су и у другим случајевима ови проценти веома високи (између 51% и 68%), осим у случају Рома (18,30%)⁷.

Према евиденцији Карловачке митрополије, у Помазу је, на пример, 1905. године било 776 Срба, 170 српских домова и 211 брачних парова, од чега 206 етнички ендогамних, а свега пет мешовитих.⁸ Дакле, број мешовитих бракова почетком века није прелазео ни 2%.⁹ Године 1974, међутим, према

⁵ Закон бр. LXXVII о правима етничких и националних мањина прихваћен је 7. јула 1993. године. Текст Закона објављен је на српском језику у *Kisebbségi értesítő / Информатору националних и етничких мањина у Мађарској*, 1, Уред за националне и етничке мањине, Будимпешта 1993, 1 – 42.

⁶ Овај рад представља резултат теренских истраживања која сам спровела 1996-1997. године међу Србима који данас живе у Будимпешти и неколико околних места – Помазу, Калазу, Чобанцу и Сентандреји.

⁷ 1990. *Évi népszámlálás, 27, Demográfiai adatok, I kötet, Központi sztatistikai hivatal, Budapest 1993.*

⁸ Мата Косовац, *Српска православна митрополија карловачка, по подацима из 1905. године*, Сремски Карловци 1910, 1112 – 1113.

⁹ У истом извору евидентирано је и осам „дивљих“ бракова. По мишљењу Д. Дрљаче, могуће је да је међу овим „дивљим“ браковима било и мешовитих. В. у: Душан Дрљача, *Национално мешовити бракови Срба у околини Будимпеште*, у: *Миграције Срба у прошлости и садашњости*, ур. В. Гречић, Матица исељеника Србије, Београд 1990, 297. Ово

попису православних домова који води локални свештеник (Домовни протокол), било је у истом месту 212 српских становника у 99 домова. Брачних парова је било 68, од којих је 25 било мешовито, што је већ износило 36,7%. Године 1996, од 74 домаћинства која сам евидентирала у Помазу, у којима живи 59 брачних парова, 27 је мешовитих, што представља преко 45%. Иначе, на основу сеоске црквене Матице венчаних, која се води од краја XVIII века, види се да је први мешовити брак у овом насељу склопљен у православној цркви 1879. године, а до краја XIX века склопљено их је још шест. У току XX века, у сеоској православној цркви склопљен је још 41 мешовити брак, од укупно 245, што представља 18,8%. Међутим, процентуална заступљеност мешовитих бракова на прелазу векова била је 7,1%, а шездесетих година XX века – 43,6%; данас је овај проценат унеколико већи. На почетку века су матице рођених евидентирале мање од 5% потомака из мешовитих бракова, а у периоду 1960-1965 – чак 66,6 %.

Слична ситуација била је и у Калазу и Сентандреји.

У Чобанцу, у коме је 1905. године било 296 душа, 70 српских домова и 65 етнички ендегамних бракова, а ниједан егзогамни¹⁰, према мојој теренској евиденцији из 1996. године, има само 10 домова и 27 душа. Од 10 брачних парова има седам етнички мешовитих.

Будимпешта почетком века, према евиденцији Српске православне цркве, од регистрована 144 склопљена брака није имала ниједан мешовити¹¹. Између два светска рата, од 22 брака која сам евидентирала по сећању саговорника, седам је било мешовитих, што већ износи 31,8%, а данас су од 62 евидентирана брака 42 мешовита, што чини чак 67,7%.

С обзиром на изразиту малобројност популације, пад наталитета и неповољну старосну структуру, апсолутни број склопљених бракова у данашње време веома је мали, али је процентуална заступљеност етнички мешовитих бракова је изразито висока. Евидентно је, с једне стране, опадање броја становника, домаћинстава и склопљених бракова, а са друге, процентуално повећавање броја оних који су мешовити. Укратко, може се рећи да су етнички егзогамни бракови и порекло из таквих бракова постали карактеристични случајеви. Укупно посматрано, према мојој евиденцији, овакви бракови се у највећем броју склапају са Мађарима (86,6% од укупног броја евидентираних мешовитих), а осим тога, у знатно мањем броју, и са Словацима, Хрватима, Јеврејима, Немцима. Образовање, порекло, припадност градској, приградској или сеоској заједници играли су улогу у прошлости, али данас више нису од значаја као фактори избора супружника у оквиру

се може само претпоставити; међутим, чак и ако би се узели у обзир сви ови бракови као мешовити, проценат је у случају Помаза још увек само 6,1.

¹⁰ М. Косовац, *н. д.*

¹¹ Исто.

сопствене заједнице или изван ње.¹² У начелу, данас је сваки члан српске заједнице потенцијални кандидат за склапање мешовитог брака. Чак и српски свештеници, за које је још у годинама после Другог светског рата било скоро незамисливо да се ожене изван своје заједнице, данас по правилу склапају етнички егзогамне бракове (мада су све свештеничке супруге прешле у православну веру). Разводи међу мојим испитаницима нису чести, а нема ни неке изразите разлике између етнички хомогених и етнички хетерогених бракова у овом погледу.

Можемо се, свакако, запитати о узроцима склапања овако великог броја етнички мешовитих бракова. Најважнији узрок свакако је немогућност да се у оквиру тако малобројне заједнице нађе одговарајући партнер; свакако је важно и ширење схватања да је избор брачног партнера – лични избор на који не треба да утичу породица и традиција, посебно за урбану и образовану популацију.¹³ Овоме доприноси и све потпунија интеграција у већинску заједницу, односно смањивање разлика у свакодневном начину живота, које би се базирале на етничкој припадности.¹⁴

* * *

С обзиром на то да се ситуација у погледу склапања егзогамних бракова изменила за релативно кратко време, а да су предрасуде према њима у прошлости биле веома велике, а и данас постоје, ситуација је на неки начин парадоксална. Саме ставове према оваквим браковима карактерише изразита амбиваленција, и на појединачном и на генерацијском и на колективном нивоу. У неким случајевима приметан је и изразити несклад ставова и реалности. На пример, у току истраживања сам наилазила на особе које су и саме у мешовитом браку, које су задовољне својим приватним животом и, ако би требало да бирају, изјављују да би поново склопиле брак са истом особом; при томе, оне у начелу, такође, имају предрасуде према оваквим браковима и сматрају да они за српску заједницу нису добри. Интересантно је стога ову ситуацију илустровати још неким примерима.

¹² Ако се посматрају социјални слојеви, прво је у мешовите бракове – још током XVIII века – почело да ступа племство, које се и прво асимиловало у мађарску средину, затим – до краја XIX века – средњи слојеви, па нижи урбани слојеви, а становници села и приградских насеља – земљорадници – у већој мери тек од Другог светског рата.

¹³ Малобројност једне етничке групе која живи у хетерогеном окружењу, као и схватање да је избор брачног партнера – лични избор, спадају у најзначајније факторе склапања мешовитих бракова, потврђене и у другим истраживањима. Уп. Ружа Петровић, *Етнички мешовити бракови у Југославији*, Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета, Београд 1985, 10-17.

¹⁴ Као један пример може да се наведе нестајање језичке баријере. Почетком века, по сећању данашњих најстаријих казивача, велики број припадника српске заједнице, нарочито женске особе и сеоско становништво, владали су мађарским језиком само у минималној мери, док данас сви Срби у Мађарској потпуно владају њиме.

Предрасуде су и данас веома изражене, пре свега, у најстаријој генерацији, у којој је распрострањена изрека – *Не може под истом дуњом бити два оченаша*.

Моји саговорници углавном истичу наводну опасност од асимилације као аргумент за сопствено неприхватање етничке егзогамије, посебно због изразите малобројности групе.

- Мешовити бракови су за Србе у Мађарској...?
- А-1: Неповољни. Јер тако је мали број...
- А-2: Нису добри. Али има Мађарица које знају да се прилагоде, само то је реткост, врло мали број...
- Да ли мешовити бракови обавезно воде у асимилацију?
- А-2: Не обавезно, али претежно, због односа бројчаног.
- А-1: Има изузетака, има асимилације у другом правцу, али мало нас је...
- А-2: Итина снаја, тако је добро научила српски, ја нисам веровала!
- Да ли је важно за успех брака да није мешовит?
- А-2: Важно је да су исте припадности. На почетку, док траје љубав, није важно, али после могу да искрсну многе несугласице. Десило се у Дески да су се већ и сватови побили...
- А-2: Са Мађарима смо овде били добри, ал само ко суседи. Сваки је своје држо, ал смо се међусобно слагали и помагали...
- А-1: Док је само економска ствар, посо, дотле је добро...
- А-2: Овде је било и Шваба који су знали српски... Сви су знали швапски, словачки и српски у Чобанцу... Мађарски мање. Ал ја сам знала сва три, српски, швапски и мађарски. Али у кући се ниједна реч мађарског није говорила.

(А-1 – м, 1929, Чобанац; А-2 – ж, 1929, Чобанац)

Из примера се види да је у мешовитој средини постојала комуникација и кооперација између група, али да је сваки појединац, по правилу, остајао у својој групи, добро омеђених граница. Сличан је пример из претходног истраживања села Ловре на Чепелском острву: комуникација постоји, али и чврсто усађена свест о границама групе.

Ми смо на то строго пазили – нисмо се мешали. Долазили нам и из Маката [момци из суседног мађарског села], играли заједно, и све, ал` до љубави никад није дошло, ни до брака.

(ж, 1910, Ловра)

За старију генерацију је једна од великих препрека за склапање оваквих бракова била разлика у вероисповести.

- Сад раду чуда. То прије није било. Не знам, они [млади људи] сад тако лако то размислу: идем, па добро је! Ја кад сам била девојка, ја сам имала једног момка. Швабо био, ал леп ко лутка. Месарош. А већ до тог дошло, већ три године ишли смо заједно, да шта ће бити. Они казали, па здраво ме вољели, ту у комшилуку стојали, то је истина тако било, они казали да ја у њихову цркву

[пређе]. Ја, у њихову цркву?! Па, таквог момка нема. А кажем, здраво леп био, лудовале њиве девојке за њим.

- И тако сте се разишли?

- И тако смо се разишли. Ал он се није оженио.

(ж, 1914, Чобанац)

Ипак, са повећавањем броја оваквих бракова, када је скоро свака породица доживела суочавање са таквом, доскора незамисливом ситуацијом, ставове карактерише флексибилност и толерантност упоредо са искључивошћу и нетолерантацијом. И најстарија генерација увиђа да је затвореност заједнице постала неодржива. Ово изражавају ставови: *Боље макар какав брак него небрак* (м, 1910, Помаз); *Неће свет пропасти ако Србин само Српкињу не буде узимао* (м, 1910, Будимпешта).

Суочени са дилемом – егзогамија или биолошки нестанак, моји саговорници у већини одговарају: *Ипак је боље бити у мешовитом браку, него сам.*

- Да ли је боље да ваша деца живе сама или да су у мешовитим браковима?

- Боље да су у браку. Брак ипак води ка породици, а породица је језгро, особито због деце. Ако нема породице, нема деце, то је горе него асимилација.

(м, 1926, Калаз)

- Да ли је боље да неко остане сам или да склопи мешовити брак?

- То не би смели рећи да је боље да сами остану. Има решења. Није то сметња да ли је Мађар, него какав је, да ли је толерантан...

(м, 1946, Калаз)

Средња генерација, по правилу, изражава флексибилнији став о овоме. Заправо, и они који у начелу сматрају да је етничка ендогамија боља од егзогамије, свесни су да је она данас неодржива, а свесни су и тога да ни они сами нису успели да је одрже. Казано речима једног од мојих саговорника: *Лепо је то рећи да треба да се жени Србин са Српкињом и можда је то и боље, али кад је требало да се ја женим, било је само неколико српских девојака за удају и мени се ниједна није свиђала* (м, 1933, Будимпешта). Ипак, и поред флексибилности, склапање егзогамног брака и данас прати одређена резигнација (*Шта можемо, кад је тако стање...*), а доскора је таква одлука доводила и до озбиљних сукоба и ломова унутар српских породица, посебно када се радило о оним угледнијим и када је то био први такав случај до тада.

- Да ли је било проблема кад сте се Ви женили?

- Кад сам се женио – било је лома! Ја сам био први у породици, а од мене се то најмање очекивало. (...) Код моје жене је то била предност и зато је ишло лакше што је говорила српски. Јер то је највећи проблем код мешовитих бракова што се мађарски унесе у породицу. Али са њом није било проблема, она се прилагодила. Па чак је и урадила нешто за српску заједницу. Не кажем да је то

било пресудно у нашој вези што је говорила језик, али је допринело. Тако смо се упознали.

(м, 1933, Будимпешта)

Показује се да је у таквим ситуацијама од великог значаја спремност друге стране на компромисе. Неколико мојих саговорника старије генерације рекло је да је почело полако да се мири са ситуацијом када су будући снаја или зет обећали да ће научити српски и да се неће противити неговању српског идентитета код деце.

Мада још увек има припадника данашње средње генерације који не би били срећни, па би се чак и отворено супротставили жељи своје деце да склопе мешовити брак, знатно је чешће увиђање да је етничка ендогамија данас већ углавном неостварива, што доводи и то толерантнијих ставова према мешовитим браковима (око 2/3 испитаних родитеља не би се томе супротстављало). Ту врсту реализма одражава став: *Нас је овде тако мало, да ако могу се пронађу двоје [Срба] да се допадају и одговарају једно другом, утолико боље, али то је све ређе могуће (ж, 1944, Будимпешта)*. Насупрот неким претходним примерима, неки моји саговорници – припадници средње генерације, и сами у мешовитим браковима, сматрају да је, пре свега, међусобна љубав, а не обавезно иста етничка припадност, основа доброг брака:

- Како мешовити бракови утичу на идентитет Срба у Мађарској?
- Нисам сигуран, али у оваквој средини не може се нико приморати. Има због тога много несрећних случајева – остану људи сами или се брак распадне ако се на силу склопи само да је са Србином.

(м, 1942, Будимпешта)

Штавише, образовани и урбани припадници српске заједнице сматрају да су им, управо по критеријуму менталитета и животног стила, блискији подједнако образовани и урбани припадници других етничких група:

- Ја сам се релативно касно оженио, у тридесет трећој години. И могао сам да узмем и Српкињу, али из сеоске породице, из околине, не интелектуалку. И то би ми сметало. Јер онда се већ поставља питање менталитета. Кад сам већ ја дошао до тог нивоа, сметало би ми да жена није интелектуалка, а поставило би се и питање прилагођавања сеоске девојке једној урбаној, грађанској породици.

(м, 1933, Будимпешта)

У млађој генерацији знатно преовлађују толерантни ставови над нетолерантним. Већина сматра да етничка ендогамија није више важна, јер, како ми је одговорила једна двадесетогодишња девојка из Помаза – која је управо нашла момка Мађара – на питање да ли би јој ипак више одговарао момак Србин: *Овде живимо, то је за нас нормално...* Млађу генерацију све више карактерише и међусобна комуникација на мађарском језику.

Став: *овде живимо, то је за нас нормално* наводи нас да размотримо како Срби у Мађарској опажају етничку дистанцу између себе, матичног народа у Србији, као и мађарског народа који их окружује.

Одговори на питања о сличностима и разликама Срба у Мађарској, Србијанаца и Мађара показали су да Срби у Мађарској по менталитету и темпераменту себе виде између ове две категорије, али ипак ближе Мађарима. Од већинског народа су попримили одмереност и рационалност, али су ипак, у односу на „праве Мађаре“, задржали и нешто „наше“ (емотивност, спонтаност).

- Врло смо слични Мађарима. Ту живимо, има доста што смо се прилагодили. Можда у темпераменту нисмо више балкански тип, више смо повучени, нисмо толико велики на речима... Али од Мађара једно према другом смо више обзирни, више је поштовања у заједници него међу Мађарима. Можда зато што нас је мало, ближи смо један другоме, боље се познајемо. Породична атмосфера влада, приснији смо.

(ж, 1929, Чобанац)

Србијанци су често одређени негативно (агресивнији, ирационалнији, чак и бахати).

Ипак, иако су – укупно гледано – моји саговорници одредили свој менталитет ближе мађарском, неки одговори упућују и на постојање значајне дистанце према већинској групи, као и на суштинску амбиваленцију положаја припадника етничке мањине (*Нисмо ни овде ни тамо; овде ниси код куће, тамо ниси код куће...* итд).

Такође, и у младој генерацији има оних који још увек етничку егзогамију сматрају неприхватљивом. Потомци из оних малобројних породица које се још нису мешале са већинском заједницом, истичу ту чињеницу са поносом и за њих ово остаје и даље важан симбол идентитета. Они сматрају да се, за разлику од већине других Срба, *нису пустили* (тј. препустили асимилацији) и да породице које су мешовите неосетно клизе у правцу асимилације, да се у таквим породицама српски као матерњи језик занемарује и спонтано прелази на мађарски, да су ставови према етничкој припадности све компромиснији, да се постепено, неосетно мењају начин мишљења и ставови о етничкој припадности: *Кад се са стране неко умеша, то већ није исто* (ж, 1957, Калаз). Неке особе које не могу да прихвате мешовити брак нити да нађу одговарајућег партнера у својој групи, излаз налазе у целибату. Према мојим информацијама, он је чешћи међу женама него међу мушкарцима (објашњење за то је, можда, да је понашање мушких особа независније у односу на породицу и традицију). Један од начина да се овај проблем решава јесте и склапање бракова са Србима из Југославије, којих последњих година има све више као трајно или привремено настањених у Мађарској. До таквих бракова долази и у случају када млади људи из Мађарске одлазе на студије у матичну земљу. Ипак, ово никад није била систематска стратегија.

* * *

С обзиром на то да су моји саговорници своје неслагање са етничком егзогамијом већином образложили страхом од асимилације, занимљиво је погледати у којој мери је тај страх реалан.

Да би се свест о припадности групи одржала у дужем временском периоду, она мора да се везује за један број културних елемената који у одговарајућим контекстима задобијају улогу симбола етничке различитости, по којима се припадници групе препознају као такви. Једно од питања које се у вези с тим намеће је и питање културних елемената, односно симбола идентитета у случају данашње заједнице Срба у Мађарској.

На основу одговора испитаника и личних посматрања издвојила сам као најважније: православну верску припадност, знање и употребу српског матерњег језика (укључујући давање и употребу српског личног имена), свест о посебној историји и посебно културно-историјско наслеђе.

Егзогамне бракове и породице свакако карактерише мешање културних образаца. Ако размотримо два најкарактеристичнија за одржавање колективног идентитета у овом случају – веру и језик – видећемо да се они донекле разликују. У случају језика, једног од свакако најснажнијих и најзначајнијих етничких симбола, према мојој евиденцији, мађарски данас има превагу у међусобној комуникацији супружника. Од 55 посматраних бракова, само у три је супруга Мађарица научила српски и у још неколико мешовитих бракова брачни партнер разуме, али не говори српски језик. Што се тиче вере, осим у случају свештеничких породица, правило је да свако остаје у својој вери. Обред венчања се, међутим, у највећем броју случајева (преко 80%) обавља у православној цркви. У око 65 % породица празнују се и православни и католички/протестантски празници, у око 15% – искључиво православни, у исто толико – искључиво католички, а неколико породица у Будимпешти (око 5%) декларисале су се као атеистичке. Слава се слави у преко 80% евидентираних случајева, или у сопственом домаћинству или код родитеља супружника српске припадности.

Што се тиче најважнијег питања када се говори о етничкој егзогамији и идентитету, питања идентитета потомака из оваквих бракова, примећује се и да се деца у великом броју крштавају у православној цркви. Последњих година уочљив је тренд давања имена која се не могу превести на мађарски (на пример, Владимир), или искључиво српских варијанти имена (на пример, Софија а не Zsófia). Српски родитељ се труди да бар повремено говори српски са дететом у више од половине од укупног броја посматраних случајева. Све то ипак не значи да ће се деца из егзогамних бракова у сваком случају осећати као Срби. Казано речима једног старијег казивача из Чобанца: *венчају се код нас, ту крсте децу, па се онда изгубе...* Ипак, отприлике две трећине родитеља Срба има жељу да код деце развије српски идентитет, а отприлике половина бар у извесној мери успева у томе. Међутим, социјализација деце се показује као сложен и комплексан процес који зависи од низа фактора, од којих је породично порекло и васпитање само један, свакако важан, али не и једини

фактор. Релативан утицај породице показује случај из прве половине XX века: отац Србин, пореклом из Аљмаша, који је већ слабо говорио српски, оженио се 1912. у Будимпешти, где је био запослен у фабрици, Мађарицом која је прешла у православну веру. Од њихово шесторо деце која су се родила у Будимпешти, од 1913. до 1925. године – коју је са српском заједницом повезивало порекло по оцу, православна вера и очигледно српско презиме – један син се осећа искључиво као Србин (штавише, он је постао српски свештеник и не живи више у Мађарској), двоје се осећају као Срби, али наглашавају да су лојални мађарски грађани, двоје искључиво као Мађари, а једна кћерка не жели, односно не може да се изјасни о својој припадности. Они који се осећају као Срби сами су научили српски језик, који се у породици већ није говорио.

У различитим случајевима се као важни показују врло различити фактори или сплетови околности: постојање групе вршњака – Срба са којима млада особа формира своје „друштво“; идентификација не са родитељем него са неком другом личношћу – на пример, са истакнутим чланом српске заједнице; идентификација женске деце са мајком, а мушке са оцем; да ли је мајка Српкиња или је отац Србин; да ли је мајка запослена; с ким дете проводи време; и, што је заправо најважније, не порекло само по себи, него заинтересованост и мотивисаност родитеља Србина да и деца стекну и одрже српски идентитет, васпитавање деце у духу осећања солидарности и заједништва са српском групом, као и активност родитеља у друштвеном раду и њихов углед у српској заједници. Уз породицу, друга важна институција која социјализује дете је школа, и социјализација у српску групу се показује као најуспешнија када су ове две установе у садејству. Они који су прошли кроз српску школу, по правилу се осећају као Срби, без обзира на ендегамно или егзогамно породично порекло.

Питање идентитета деце из етнички егзогамних бракова повлачи и питање њихове перцепције и самоперцепције. Када се говори о томе, треба имати у виду да етнички идентитет као феномен поседује одређене парадоксе. Један од њих је двојство између субјективне свести о себи и сопственој припадности групи и, с друге стране, потребе да се припадност објективно манифестује, односно потврђује, али и потхрањује, па и оснажује одређеним видљивим симболима.

Други парадокс етничког идентитета, који се може уочити, јесте онај између есенцијалистички схваћене припадности групи на основу критеријума рођења и припадности на основу владања одређеним културним обрасцима који се уче и могу бити слободном вољом изабрани. Управо се са овог аспекта показује као интересантно питање идентитета потомака из егзогамних бракова.

Треба имати у виду да је прелажења преко етничких граница увек било, али да су у овом случају оне у прошлости биле чврсто дефинисане, док су данас и саме границе замагљене. Унутар заједнице особа српског порекла, које и даље желе да истичу и одржавају посебан српски идентитет, слика

постаје шаролика, не само на основу порекла, него и на основу сета симбола који манифестују припадност. Неколико симбола које су моји саговорници истицали и које сам ја уочила као значајне, па и пресудне за постојање саме групе, не поклапају се у сваком случају са критеријумима по којима неки појединац бива одређен као њен припадник. У данашње време јављају се одређене тешкоће у утврђивању чврстих критеријума који неопозиво одређују припадника српске заједнице. У стварности постоје различити случајеви: од „идеалног типа“, данас већ ретког, који је и пореклом од оба српска родитеља и крштен у православној цркви, говори српски, похађао је школу на матерњем језику и активно учествује у животу српске заједнице, до особе која је мешовитог порекла, није крштена нити религиозна, или је крштена у католичкој цркви,¹⁵ сасвим слабо влада српским језиком, али се ипак сама осећа као Србин/Српкиња. У последњих неколико година десила су се чак и прелажења из већинске заједнице у мањинску (евидентирала сам четири случаја етничких Мађара који су, ступивши на разне начине у везу са српском заједницом, почели и сами да се осећају и изјашњавају као Срби, који су се покрестили у православној цркви, научили језик, дали децу у српску школу...). Зато је следеће издвојено питање било: како се у самој заједници успоставља реални, а не идеални, критеријум разликовања „нас“ и „њих“ или – како то обично кажу Срби у Мађарској – „наших“ и „њиевих“, посебно с аспекта етничког порекла.

Постављајући питања о критеријумима признавања српског идентитета појединца у свакодневном животу, имала сам у виду ова двојства између свести и симбола, као и између припадности по пореклу и по слободном опредељењу појединца. У даљем тексту ћу изложити одговоре које сам на та питања добила.

Мада још увек међу члановима ове заједнице има оних који сматрају да је Србин „човек српске крви“,¹⁶ и поред одређеног неразумевања које постоји према људима који мењају свој „природни“ идентитет (*Мислим, углавном, да није лепо ако сам Српкиња да од себе правим Мађарицу / ж, 1958, Будимпешта*), примат самосвести и личног избора над објективним пореклом преовлађује и иде дотле да се признаје пуноправно чланство у заједници и оним људима који нису српског порекла, али су се, на пример, крестили у православној цркви, научили српски, учествују у животу заједнице и исказују се као Срби. Како је то изразио један од мојих саговорника: *Нема другог правила – Србин је онај који се осећа и држи Србином (м, 1929, Будимпешта)*. Наравно, пре признавања личног избора оних који у заједницу улазе „споља“ или су егзогамног порекла постоји период искушавања и

¹⁵ На пример, троје од четрнаест средњошколаца који су похађали трећи и четврти разред Српске гимназије у Будимпешти 1995/1996, и који се осећају као припадници српске мањине, крштено је у католичкој цркви.

¹⁶ Овакве изјаве нисам никад добила као одговоре на директно питање из упитника, али су се појавиле неколико пута у неформалним разговорима. Може се чути и да неко *није сасвим Србин, јер има у себи и мађарске крви, или да крв није вода...*

доказивања колико су они у својој намери озбиљни. Нарочито је важно да се покаже да такви људи своју децу одгајају као Србе и да раде нешто корисно за заједницу, да су активни у друштвеном животу. Разлог за овакву отвореност заједнице свакако треба тражити у њеној малобројности. Према Србима који су се „помађарили“ ставови су знатно мање толерантни.

Међутим, и унутар заједнице се може приметити одређено подвајање према сличним критеријумима као што су већ поменути. Они који се „увек држе Србима“, који су активни у друштвеном и верском животу, који са Србима увек говоре српски и – нарочито – који своју децу васпитавају „у нашем духу“, „свесни“, „прави“ Срби. За оне који су, такође, још увек припадници заједнице, али можда не придају сопственом (српском) идентитету првенствени значај и прихватају без сувише негативних емоција могућност да ће се њихова деца или унуци асимилovati у већинску заједницу, понекад се може чути погрдан назив – „мађарони“. И у овом случају објективно порекло има само релативан утицај. За признавање пуноправног статуса *правог Србина* такође је врло битан однос те особе према одгајању сопствене деце. Један од типичних начина на који се критикује неки члан заједнице је следећи: *тај и тај се буса у прси да је велики Србин, а своју децу свој језик није научио.*

Насупрот претежној отворености и флексибилности заједнице у погледу тога ко може бити њен члан, моји саговорници су већином одбијали могућност постојања двојног идентитета, и то нарочито у старијој генерацији. Граница између „нас“ и „њих“ не може да иде унутар појединца. По овој концепцији човек је или Србин или Мађар. Ако је двојног порекла, наводно, треба обе стране да поштује, али емотивно може бити везан само за једну, односно – мора да се определи, да „зна шта је“. Чак и када изјављују да они сами не би имали ништа против двојног идентитета своје деце из мешовитих бракова, моји саговорници напомињу да је равноправни двојни идентитет немогућ.

- Теоретски – двојни идентитет може да постоји, али практично је то тешко. Ја не искључујем, не бих имао ништа против. Само човек је увек на неку страну више наклоњен.

(м, 1929, Будимпешта)

Према једном начину мишљења, распрострањеном такође већином у старијој генерацији, ситуација двојног порекла може за дете чак бити извор збуњености и тешкоћа (*Деци* [из мешовитих бракова] *је најгоре... Не знају шта су и како су...*). Могло би се рећи да за један број мојих саговорника двојно порекло представља неку врсту опасности, али ону која се може превазићи и разрешити опредељивањем детета за једну страну (пожељно – за „нашу“). Међутим, двострука или вишеструка културна компетентност (билингвизам, познавање две или више култура...) увек се изразито високо вреднује:

- Ја се не осећам овде подређено Мађару. Штавише, од многих се осећам више, због знања две културе и два језика.

(м, 1924, Калаз)

Дакле, интересантно је да се двојна или вишеструка културна компетентност цени као квалитет, али под условом да особа стриктно разликује „своје“ од „туђег“ (критеријум је емотивна везаност), чак и онда када се, рецимо, „туђим“ културним обрасцима служи лакше и успешније него „својим“.

На крају је занимљиво поставити и питање: шта данас значи припадање заједници за саму младу генерацију која је већином мешовитог порекла? У овом раду узето је у обзир мишљење четрнаест гимназијалаца Српске гимназије у Будимпешти. С обзиром на то да похађају српску школу и да су будући интелектуалци, претпоставља се да ће они једног дана представљати језгро српске заједнице. Они ову ситуацију познају изнутра; наиме, од њих четрнаест – дванаест је егзогамног порекла.

Поред тога што за ове младе људе, по правилу, потомак из мешовитог брака јесте Србин/Српкиња, као и сваки други, ако се сам осећа Србином/Српкињом, што се могло и очекивати, интересантно је да се у овој генерацији развија и концепт двојног идентитета. Рецимо, од дванаест анкетираних, двоје је изјавило да не може да се определи, јер су обе стране за њих подједнако значајне, а петоро је себе одредило као „мађарске Србе/Српкиње“, што је – по њиховом мишљењу – значило да су Срби/Српкиње који имају и признају и мађарско порекло. Овакво опредељивање наилази на крајње неразумевање код старије генерације (*То не бих никад казала. То не постоји. Шта је то мађарски Србин? То не би ни Мађар казо. Нисам то никад чула...*).

* * *

Током једног века, заједница Срба у Мађарској, односно у Будимпешти и околини, мењала се од претежно затворене и искључиве ка све више отвореној и толерантној, оној која признаје субјективно опредељење и лични избор појединца – како у погледу доживљавања и испољавања свог сопственог идентитета, тако и у погледу избора брачног партнера. Ипак, укупно посматрано, у данашњој заједници Срба у Мађарској предрасуде живе упоредо са толеранцијом, признање права на самоодређење живи упоредо са схватањем да је Србин „човек српске крви“...

Флексибилност ставова о идентитету појављује се код мојих саговорника на два начина: у погледу тога ко може бити припадник групе, и у погледу самих критеријума припадности. Она је у данашње време свакако у функцији одржања ове малобројне групе и њеног идентитета. Остаје, међутим, отворено питање колико та флексибилност може да постане дугорочна стратегија одржања, а колико може управо да доведе до ерозије и потпуне асимилације групе.